

ACC. N:R M. 12508 : 1-6.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Landskap: Småland Upptecknare: Alfr. Gjöberg, Lanna
Härad: Västbo Berättare: " " "
Socken: Kulltorp Berättarens yrke: f. d. lantbrukare
Uppteckningsår: 1952 Född år 1877 i Kulltorp

Se omskedar och andra föremål av honom. LuF 86.

Skriv endast på denna sida

ACC. N:R M. 12508:1.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Hornskedar och andra föremål av horn.

Användning, handel och tillverkning.

Användning.

Under 1870 och 80-talen användes träskedar i alla hem här på orten. Under min barndom brukade vi sådana i mitt hem. De voro mycket välgjorda. Både skaft och sked voro utsirade med blommor och andra figurer såsom tuppar och hönor.

Hornskedarna hade kommit i bruk något tidigare än träskedarna och under 1880-talet användes båda sorterna så gott som samtidigt och ansågos vara lika ändamålsenliga till olika ändamål. Den enda nackdelen med hornskedarna var att dessa i varma maträtter gärna ändrade form en smula och som man sade ``slogo sig. Men de hade den fördelen framför träskedarna, att de voro mycket lättare att diska och hålla rena, togo inte smak vid olika rätter. Då man skummade av grädden från mjölken använde man gärna hornskeden medan träskeden däremot hållst kom till användning i varmrätter.

Redan mot slutet av 80-talet började metallskedarna att

Luf 86.

1

ACC. N:R M. 12508:2.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

komma i bruk och så småningom trängde ut både horn och träskedarna i hushållen. Skedar av metall hade många fördelar framför dylika av trä eller horn. De voro först och främst nättare och smidigare att använda i dagligt bruk. Bättre att göra rena efter begagnandet, tålde både varma och kalla rätter. Den äldre stammen av befolkningen gillade dock bättre sina trä- eller hornskedar. Men då de första i handeln förekommande metallskedarna voro tillverkade av förtent järnplåt och inte så väst släta eller finputsade samt rätt så skarpa i kanterna, måste den ättande iakttaga en viss försiktighet. Man hade man en större något bredare och ganska flät för gräddskumning och en annan mera urhålkad och försedd med längre skaft att använda vid mjölk eller flytande maträtter. Denna sked kallade man "förläggssked."

Varje hushålsmedlem hade sin bestämda sked. För att alla skulle känna igen sin sked brukades vissa igenkänningstecken som t.ex. ägarens initialer eller ett antal skåror på skaften. De förvarades sedan i bordslådan där man förövrigt förvarade matknivar och vid måltiderna överblivna brödstycken. På de flästa ställen diskades skedarna i varmt vatten. Men i familjer där man inte var så noga med renlighet har det berättats att man gjorde sin sked ren genom att först omständigt slicka den med tungan och sedan torka av den på tröjarmen. Kvinnorna rengjorde skedarna på förklädet och det förekom även att en flik av klänningen fick tjänstgöra som handduk. Dessa sedvänjor ha säkerligen inte rörekommitt sedan 80- talets början. Här har inte arbetsfolk eller tjänstefolk haft egna skedar.

För övrigt hade man en hel del föremål av horn: såsom snusdosor, kruthorn, liehorn, vävskedskrok, fjälsterhorn samt knivskaft och mundstycken till rökpipor t.o.m. hela skaft till de förr under 1800-talet så vanliga sjöskumsrökpiporna, hårkammar och hårnålar.

ACC. N:R **M. 12508:3,**

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Inköp av hornarbeten.

Husgerådssaker såsom t. ex. matskedar m.m. av horn köpte man köpte man av kringvandrande försäljare vanligen hemmahörande i orten, samt av ``vävskedsknallar`` från Markaryd, som även saluförde arbeten av horn. Vid stadsresor och marknadsbesök, samt längre fram i tiden då det började bli bofasta handlare även landsbygden, gjordes inköp hos dessa. Skedarna såldes vanligen i halvdussin d. v.s. 6 styck och kostade då efter vad jag vill minnas, tre kronor, men desåldes även styckvis, då priset blev något högre. Priset berodde även på om köparen kunde pruta bra eller om säljaren fick en bit mat på stället. En hårkam kostade 25 å 30 öre. en snusdosa ``tre daler`` d.v.s. 50 öre. För ett vanligt kruthorn var priset en krona, men för ett sådant snidat med figurer såsom jaktscener, hundar, fåglar och blommorkunde priset gå upp till 3 eller 4 kronor pr st.

Tilverkning av hornarbeten.

Någon yrkesmässig tillverkning av bruksvaror av horn har aldrig förekommit här på orten. I min barndom d.v.s. i början av 1880- talet, fanns en bonde i Siggebo vid namn Peter Amundsson, som på lediga stunder brukade sysselsätta sig med göra en del arbeten av horn, såsom skedar, vävskedskrokar, lieknaggar och kruthorn. Men det var egentligen bara för eget behov och inte för försäljning. Han stod dock gärna till tjänst med att göra sådana saker åt grannar och bekanta. Min bror och jag fick i vår barndom var sin sked, utav en gammal moster, som voro tillverkade av nämnde Amundsson. De voro inte precis så sköna att se uppå, men det var stadig don ~~var~~ de höllo att ta i och voro gjorda av bagghorn, vilket inte var så vanligt då det vanligen var ko eller oxhorn som kom till användning. Många av bönderna här på orten voro något kunniga i att göra bruksaker även av horn såsom fjälsterhorn och liehorn eller som de här benämndes ``lieknaggar``. En del torpare, backstugusittare och gamla undantagsgubbar syslade också med sådana arbeten. Denna hantering var blott bisysla för dess utövare.

Efter 1890 har ingen sådan tillverkning förekommit här på

orten. Orsaken till att denna handaslöjd lades ned, var utan tvivel ~~att~~ så lätt kunde komma över mera välgjorda och praktiska dylika saker från städerna och samhällen. Dessa män som sysslade med att frambringa alster av horn, voro nästan utan undantag bönder och självlärda eller hade de lärt konsten av sina fäder. Mina sagesmän ha berättat mig att denna konst gått i arv den ena generationen efter den andra så långt man kunde känna till. Den tidens bönder, det här är frågan om 1870- 80 och 90- talets voro mycket kunniga och händiga i slöjd.

Det var vanligt att beställaren själv fick tillhandahålla råmaterialet d.v.s. horn.

Den s.k. "sluven", eller som den här kallades "sluen" kratsades i många fall bort med en täljkniv, men i många fall måste man koka hornen för detta ändamål. Några vidskepliga föreställningar vid denna kokning är inte kända här.

Partier som blivit över av hornen som antingen blivit över eller ej kunnat användas tillvaratogs nog. Av dessa jämte skinnbitar kokades ett mycket kraftigt draglim som rönt stor efterfrågan av snickare. Kreatursben krossades och användes sedan som gödningsmedel. Efter vad det berättats mig fick man av ett ordinärt ko eller oxhorn två eller någon gång tre skedar och ett fjälsterhorn och i vissa fall någon vävskedkrok. Var hornet mycket stort och långt samt välvuxet kunde det bli fyra matskedar i ett horn, men det hörde till sällsyntheter. Till ett kruthorn gick åt ett helt kohorn om detta skulle rymma så mycket krut som kunde gå åt för en dag. De utsågade bitarna till skedar o.d. kallades blott ännen. Dessa ännen lades ned i vatten och fingo ligga här i minst åtta dagar för att fortare få ännena ~~fortare~~ kunde man använda varmt vatten.

I en större järngryta lades därefter de utsågade ännena och kokades här tills de fått den mjukhet och smidighet som fordrades. Man kokade så många ännen man ansåg sig kunna hinna med

ACC. N:R M. 12508:5

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

att bearbeta på dagen, såsom t.ex. ett dussin.

Först täljdes och skrapades arbetsstyckena med en vanlig täljkniv varefter de raspades med en mycket grovhuggen fil, kallad skorasp och urgrävdes med ett därför avsett verktyg kallat "skedjärn." Och hade formen av en mindre kniv, böjd i bågform. Den bänk på viken detta arbete utfördes kallade man "skotavla." Den benämndes så därför att samma bänk kom till användning när skomakaren var i gården och gjorde sko till familjen. Bänken var gjord av en fyra tum tjock och vid pass tio tum bred plank av björk, och ungefär två alnar lång och försedd med fyra stadiga ben.

Vid tillverkningen av skedarna hade man ganska kraftiga prässar av lövträ såsom ek eller bok, någon gång även av björk. Sedan det uppvärmda skedämnet passat in i prässen fastskruvades denna vid arbetsbänken eller kilades fast vid densamma. Prässens delar hade det egendomliga namnet "kloftar." Varifrån det härledde sig har ej gått att få klarhet uti.

Somputsmedel hade man glsbitar med vilka man sökte få bort de största ojämnheterna samtaska av lövträ, filar och hemgjort sandpapper.

Då man här på orten inte bedrev arbeten av horn som hantverk, var det egentligen bara husfadren själv, som på fristunder från arbetet vid gården och under de långa höst- och vinterkvällar sysslade med hornarbeten. Vid putningen voro ~~hvar och en behjälplig~~ barnen även behjälpliga. Då dessa arbeten av horn ej voro avsedda för försäljning, blev varje veckas resultat ganska ringa.

Man band samman skedarna med snören i halvdussin, likaså skedkrokarna. Fjälsterhornen, trädde upp på ett snöre med ett dussin i varje.

Försäljning av hornarbeten.

Då det som ovan omtalats, endast var i mindre skala man gjorde arbeten av horn, blev det ju ingen egentlig försäljning av sådanaprodukter. Man arbetade man man säga bara på beställning. Beställaren levererade materialet. Det förekom ju även

ACC. N:R M. 12508:6.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

att man vid affärsresor till staden eller till marknader medförde något litet parti och sålde i affärerna eller bytte sig till andra varor. Avsättningsorterna här voro Värnamo och Halmstad förutom vid marknaderna i Gislaved, Ås och Skillingaryd. Dessa uppgifter omsluta tiden mellan 1865 t.om. 1885, efter vilken tidpunkt säkerligen inte någon tillverkning av horn förekommit här.

Priset på hornarbetena var nog åtskilligt varierande, då man som ovan omtalats vanligen var till grannar och vänner man sålde sina arbeten. Och då dessa i de flästa fall gjorde tillverkaren en annan tjänst igen blev det inte några kontanter här för. Och vad man medförde vid marknads- och stadsbesök bytte man sig till andra varor.

Men vad efterforskningar givit vid handen voropriserna, vid försäljning till återförsäljare, då detta förekom; matskedar 2 kr. ~~50~~ 50 öre för 6 st. en snusdosa 17 öre, ett kruthorn ej snidat 75, 80 öre. Ett snidat dito 3 kr. Fjälsterhorn 80 öre för halvdussin. Vävskedskrokar en krona pr halvdussin.

Detta var vid 1880- talets sista år.